

УДК 343.98

В.В. ЄГУПЕНКО, канд. юрид. наук, Харківський національний університет внутрішніх справ

ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ СЛІДЧИХ

Ключові слова: психологія, розслідування злочинів, підготовка слідчих

Кваліфікація слідчого визначається, передусім, обсягом загальних і спеціальних юридичних знань із теорії кримінального, кримінально-процесуального права, криміналістики та ін., а також відповідними навичками та вміннями практичної діяльності. Тим часом, виходячи з потреб слідчої практики, одним із елементів професійної кваліфікації слідчих може виступати загальна обізнаність у питаннях психології та вміння використовувати їх на практиці. В даний час в юридичній і психологічній літературі питання психологічної підготовки освітлюються на основі використання цілого ряду понять і визначень, таких як юридична психологія [1, с.6; 2, с.69], психологічна культура [3, с.14]. Аналіз їх конкретного змісту дозволяє дійти висновку, що вони мають достатньо загальне трактування (правова психологія, правова культура) або відносяться до загальної готовності людини до діяльності, що дозволяє витримувати екстремальні навантаження, уникаючи професійної деформації. Разом із тим, психологічні знання, вміння та навички необхідно розглядати в аспекті їх практичного використання як одних з можливих і затребуваних практикою методів і способів розкриття й розслідування злочинів. Як правильно відзначає О.М. Столяренко, володіння психологічними прийомами, які носять професійно-юридичний характер, для співробіт-

ників правоохоронних органів так же необхідно, наскільки вміння в строгій відповідності з законом виконувати слідчі, оперативно-розшукові та інші дії [4, с.10].

На наш погляд, психологічні знання, вміння та навички стають елементом професійної майстерності слідчого. У цьому сенсі, нам представляється правильнішим термін «психологічна компетентність», який найточніше відображає місце психології в інтелектуально-професійних знаннях слідчого. Під компетентністю розуміється сукупність знань, умінь (вміння як здатність і готовність ефективно застосовувати знання на практиці, в конкретній ситуації, в професійній діяльності) і навичок, які необхідні для виконання конкретної роботи [5, с.265]. Під психологічною компетентністю слідчого слід розуміти його обізнаність в області теоретичних і прикладних психологічних знань, а також володіння відповідними вміннями та навичками, необхідність яких обумовлена сучасними потребами слідчої практики.

Метою статі є розгляд способів формування психологічної компетентності майбутніх слідчих під час навчання у спеціалізованих вищих навчальних закладах системи МВС України. Їх новизна полягає у висновку щодо потреби переходу на інтегроване навчання курсантів та слухачів, що дозволить виробити у майбутніх слідчих психологічні прийоми, які необхідно використовувати при проведенні окремих слідчих дій і організації розслідування злочинів в цілому.

Глибокі знання психології особистості та індивідуально-психологічних відмінностей мають прикладне значення під час розслідування злочинів при проведенні слідчих дій, а також у процесі встановлення психологічних особливостей особи, яка скоїла злочин, а також у виборі адекватних цим особливостям тактичних прийомів проведення слідчих дій відносно даної особи. Ці ж знання можуть служити тією конкретною психологічною основою, на якій, за загальним визнанням, будується тактика слідчих дій, що проводяться у відношенні та інших учасників кри-

мінального процесу, зокрема потерпілих і свідків.

Психологічна компетентність слідчого являє собою систему психологічних знань, умінь навичок, що дозволяють йому в практичній діяльності:

- правильно оцінювати характер міжособових стосунків, що складаються в процесі розслідування між ним і іншими учасниками кримінального процесу, як з іншими суб'єктами розслідування, так і з підозрюваними, обвинуваченими, свідками і потерпілими;

- грамотно застосовувати на основі отриманої оцінки, відомі в психології прийоми та техніку спілкування;

- уникати та долати конфлікти, що виникають у процесі розслідування;

- орієнтуватися та уміло використовувати психологічні знання при виробництві слідчих дій, особливо таких, як допит, обшук, очна ставка, пред'явлення для пізнання.

Визначаючи так само суть психологічної компетентності, розглянемо можливі шляхи її цілеспрямованого формування.

Теоретичною основою для наших пропозицій по формуванню психологічної компетентності слідчих може служити концепція криміналістичного забезпечення процесу розкриття та розслідування злочинів, розглянута в роботах вчених-криміналістів. А.В. Іщенко, І.О. Ієрусалимова, Ж.В. Удовенко вважають, що на сучасному рівні наукових досліджень питань боротьби зі злочинністю криміналістичне забезпечення розслідування злочинів розглядається як складне багатопланове, комплексне поняття, головним змістом якого є самостійна специфічна діяльність вчених і практиків по розробці нових, пристосованні відомих науково-технічних досягнень, а також їх впровадження в практику розслідування злочинів із метою оптимального вирішення її завдань. Для того, щоб криміналістичні знання стали ефективним засобом для практики, вони повинні пройти стадію криміналістичної освіти, в результаті чого криміналістичні знання пере-

творюються в елемент професійних знань і вмінь співробітників органів внутрішніх справ [6, с.68, 72].

Т.В. Авер'янова, Р.С. Белкін під криміналістичним забезпеченням діяльності органів внутрішніх справ пропонують розуміти систему криміналістичних знань і заснованих на них навичок та умінь співробітників правоохоронних органів використовувати наукові криміналістичні рекомендації, застосовувати криміналістичні засоби, методи та технології їх використання в цілях запобігання, виявлення, розкриття та розслідування злочинів. Дана система, відповідно, включає три підсистеми: криміналістичні знання; криміналістичну освіту; криміналістичну техніку [7, с.64].

В.О. Волинський доходить висновку, що криміналістичне забезпечення є ні що інше, як специфічна комплексна діяльність, структуру якої складають: правове забезпечення; організаційне забезпечення; науково-методичне забезпечення; науково-технічне забезпечення; кадрове забезпечення (криміналістична підготовка кадрів) [8].

Ми вважаємо, що в контексті задачі формування психологічної компетентності слідчого найбільше значення мають науково-методичне забезпечення (криміналістичні знання) й кадрове забезпечення (криміналістична освіта). Звідси можна припустити, що формування психологічної компетентності слідчого повинно здійснюватися на: а) теоретичному рівні; б) рівні криміналістичної освіти.

У науковому плані завданнями інтеграції психологічних знань у загальну й окремі теорії криміналістики, являється встановлення:

- закономірностей злочинної діяльності, зокрема, обумовленість психологічними особливостями та властивостями суб'єкта злочину способу злочину, вибору предмету і об'єкту злочинного посягання, обстановки скоєння злочину, постзлочинної поведінки і т.д.;

- закономірностей виникнення, зберігання, відтворення вербальної криміналістично значущої інформації про злочин у свідомості потерпілих, свідків й інших учасників кримінального процесу [9, с.210-226];

- закономірностей дій та операцій, здійснюваних у ході розслідування злочинів;

- закономірностей взаємодії учасників розслідування, зокрема, колективних, міжособових стосунків суб'єктів цієї діяльності.

Особлива роль у впровадженні психологічних знань в практичну діяльність належить криміналістичній освіті, яка є найважливішим елементом професійної підготовки слідчого. В аспекті проблеми формування психологічної компетентності, що розглядається нами, набуває особливого змісту ідея розробки синтезованої методики навчання.

Навчальними планами підготовки бакалаврів із спеціалізації «слідство та дізнання» (затверджені Департаментом освіти та науки МВС України у 2008 р.) у Харківському національному університеті внутрішніх справ приділяється значна увага психологічній підготовці. Можна з упевненістю говорити про те, що в процесі навчання у курсантів і слухачів формується необхідний комплекс психологічних знань при вивченні таких дисциплін, як «Психологія» та «Юридична психологія». Між тим, аналіз результатів анкетування випускників виявив, що фактична реалізація вимог державних стандартів приводить скоріше до міжпредметного відокремлення, ніж до формування у курсантів і слухачів інтегрованого комплексу психолого-криміналістичних знань, умінь і навичок. Оволодіваючи даними знаннями, вони не завжди мають чітке уявлення про те, як їх застосовувати в практичній діяльності. Зокрема, 62 % опитаних вважають, що вони мають достатньо повне уявлення про психологічні основи тактики проведення окремих слідчих дій. Проте 87 % від загального числа респондентів так і не змогли назвати конкретні психологічні тактичні прийоми.

Ми вважаємо, що виявлений факт свідчить про те, що в забезпеченні готовності слідчих до використання психологічних знань на практиці значення має не лише обсяг відповідних знань, але й, що суттєво, ступінь їх включення в систему тих навчальних дисциплін, перш за все – криміналісти-

ки, які формують професійні навички, уміння, тобто – професійну майстерність. Результати проведеного опитування, на наш погляд, наочно демонструють актуальність інтеграції криміналістики та психології не лише на рівні теоретичних досліджень, але й в дидактичному аспекті. Інакше зберігається небезпека того, що загальна психологічна підготовка так і залишиться «загальною», відвернутою від цілей та завдань професійної діяльності.

Вважаємо, що суттєва роль у психолого-криміналістичній освіті повинна належати інтегрованим спеціальним навчальним курсам, що переслідують ціль – дати більш поглиблену теоретичну та практичну підготовку по найбільш складних і актуальних проблемах розслідування злочинів.

В основу таких тематичних спецкурсів можуть бути покладені, наприклад, проблеми планування та організації розслідування, взаємодії учасників розслідування, подолання протидії розслідуванню та ін. У них в більш поглибленому вигляді мають бути представлені не тільки власне криміналістичні, інтегровані в криміналістику психологічні знання, але й в ширшому аспекті фундаментальні знання з психології особистості, спілкування, взаємин і так далі. Ми вважаємо, що на такій основі здійснюватимуться не лише синтез криміналістичних і психологічних знань у свідомості курсантів, слухачів, але й формування у них відповідних практичних навичок і умінь по встановленню психологічного контакту слідчого з учасниками слідчих дій, аналізу позиції та свідчень учасників слідчих дій, подоланню негативної установки й т.д.

Існує ще одна проблема, позитивне вирішення якої сприяє підвищенню ефективності процесу розкриття та розслідування злочинів. Ми маємо на увазі компетентність фахівців-психологів, які працюють у правоохоронних органах, в питаннях розкриття та розслідування злочинів.

Представляється, що задоволення потреб практики розкриття та розслідування злочи-

нів у психологічних знаннях повинне здійснюватися в двох зустрічних напрямках. З одного боку, підвищенням психологічної компетентності працівників слідства та дізнання. З іншої – посиленням ролі професійних психологів, збільшенням їх штатного складу, їх спеціалізації в галузі юриспруденції. Аналогічно тому, як слідчі мають бути компетентні в області психології, практичні психологи, які працюють у сфері правоохоронної діяльності, повинні бути компетентні в питаннях розкриття та розслідування злочинів. У цьому, на наш погляд, виявляється прикладне значення інтеграції, зближення двох наук: психології та криміналістики. Разом із цим аналіз навчальних планів підготовки бакалаврів із спеціалізації «практична психологія в органах внутрішніх справ» у Харківському університеті внутрішніх справ показав повну відсутність яких-небудь навчальних дисциплін, пов'язаних із розслідуванням злочинів або проведенням слідчих дій.

Психологічну компетентність слідчих (дізнавачів) і юридичну компетентність (психологів) можна розглядати як результативну частину інтеграції криміналістики та психології, що реалізується в прикладній сфері. При цьому ми повністю розділяємо думку про необхідність безперервної освіти та вважаємо, що завдання формування й підтримки психологічної компетентності залишається актуальним на всіх етапах професійного навчання та підвищення кваліфікації співробітників правоохоронних органів.

Ми пропонуємо три взаємозв'язані напрями формування психологічній компетентності при підготовці слідчих.

1. На базовому рівні криміналістичної освіти – ширше використовувати психологічні знання під час розгляду проблем криміналістичної теорії та практики. Практично всі теми розділів «Криміналістична тактика» та «Криміналістична методика» повинні будуватися на основі синтезу положень загальної теорії криміналістики й положень загальної психологічної теорії, психології особистості тощо.

2. На рівні спеціалізації – розробка, організація та проведення інтеграційних спекурсів. Зокрема, необхідно передбачити в рамках спеціалізації обов'язкове вивчення в інтеграційному аспекті (криміналістика - досудове слідство - теорія оперативно-розшукової діяльності - психологія - кримінологія) найбільш складних і актуальних проблем, таких, наприклад, як взаємодія суб'єктів розслідування, подолання протидії розслідуванню та ін.

3. У процесі професійної підготовки опанування в цілому психологічною освітою. В зв'язку з цим, нам представляється доцільним включити в програми навчання за юридичними спеціальностями наступні учбові курси: «Загальна психологія», «Психологія особистості і індивідуальних відмінностей», «Соціальна психологія».

Зрештою сама можливість і результативність практичної реалізації комплексу психологічних знань у процесі розкриття й розслідування злочинів визначаються ступенем теоретичної розробленості на міждисциплінарному рівні (криміналістика і психологія) проблем слідчої практики. Подібне зближення теорій криміналістики і психології обумовлене проблемними ситуаціями, що виникають при розкритті та розслідуванні злочинів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандурка А. М. Юридическая психология : учебник / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянская. – Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2001. – 640 с.
2. Фарбер К. Е. Правосознание как форма общественного сознания / К. Е. Фарбер. – М. : Мысль, 1963 – 244 с.
3. Васильев В. Л. Юридическая психология : учебник [для вузов] / В. Л. Васильев. – СПб. : Питер, 2008. - 676 с.
4. Столяренко А. М. Психологические приемы в работе юриста : практ. пособие / А. М. Столяренко. – М. : Юрайт-М, 2001. – 288 с.
5. Педагогика открытости и диалога куль-

тур / под ред. Н. Н. Певзнера, В. О. Бутова, О. М. Зайченко. – М., 2000. – 324 с.

6. Іщенко А. В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів : навч. посібник. / А. В. Іщенко, І. О. Ієрусалимов, Ж. В. Удовенко. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 160 с.

7. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования / под ред. проф. Т. В. Аверьяновой и проф. Р. С. Бел-

кина. – М. Новый юрист, 1997. – 400 с.

8. Волынский В. А. Криминалистическое обеспечение предварительного расследования преступлений: право и права, традиции и современность / В. А. Волынский // Криминалистическое обеспечение борьбы с преступностью : информационный бюллетень № 13 по материалам Криминалистических чтений. - М., 2001. – С. 29-30.

9. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей / А. Р. Ратинов. – М. : Изд-во «Юрлитинформ», 2001. – 352 с.

Єзупенко В. В. Формування психологічної компетентності як елемент криміналістичної підготовки слідчих / В. В. Єзупенко // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 237–241 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09evvkpc.pdf>

Показано, що одним із елементів професійної кваліфікації слідчих виступає загальна обізнаність у питаннях психології та уміння використовувати їх на практиці. Підкреслено, що психологічна компетентність слідчого являє собою систему психологічних знань й умінь, що використовуються при розслідуванні злочинів. Формування психологічної компетентності повинно здійснюватися на базі викладання інтегрованих спеціальних навчальних курсів.

Езупенко В.В. Формирование психологической компетентности как элемент криминалистической подготовки следователей

Показано, что одним из элементов профессиональной квалификации следователей является осведомленность в вопросах психологии и умение использовать их на практике. Подчеркнуто, что психологическая компетентность следователя представляет собой систему психологических знаний и умений, которые используются при расследовании преступлений. Формирование психологической компетентности должно осуществляться на базе преподавания интегрированных специальных учебных курсов.

Egupenko V.V. Forming of Psychological Competence as an Element Criminality Preparations of Inspectors

It is shown that one of elements of professional qualification of inspectors is the awareness in questions of psychology and ability to use them in practice. It is underlined that psychological competence of the inspector represents system of psychological knowledge and abilities which are used at investigation of crimes. Formation of psychological competence should be carried out on the basis of teaching of the integrated special training courses.